

نام طرح: وقف علمی در دوره قاجار: سنخ شناسی و تحلیل نمونه‌های مختلف آن

نام دانشگاه: دانشگاه بیرجند	دانشکده: ادبیات و علوم انسانی	مجری: دکتر زهرا علیزاده بیرجندی و دکتر الهام ملک‌زاده
کارفرما: بنیاد خیریه راهبری آلا	تاریخ شروع: ۱۴۰۲/۰۹/۲۱	تاریخ پایان: ۱۴۰۳/۱۲/۰۸

شرح مختصر قرارداد

وقف علمی یکی از گونه‌های وقف و مشارکت اجتماعی در جامعه ایران است که شواهد تاریخی بر قدمت و دیرینگی آن در فرهنگ و تمدن ایرانی و اسلامی دلالت دارد. براساس اطلاعات مربوط به تمدن‌نگاری و روایت‌های تاریخ علم بیشترین مراکز علمی، تربیتی، آموزشی به همت واقفان و نیکوکاران در ایران و سایر کشورهای جهان اسلام پدید آمده است. بزرگترین مدارس علمی جهان اسلام مانند نظامیه‌های نیشابور و بغداد با تکیه بر موقوفات اداره می‌شدند. دانشمندان، مدرسان و محصلان بی بضاعت از طریق درآمدهای وقفی امرار معاش می‌کردند. با توجه به اهمیت وقف علمی و گستره کارکردی آن و همچنین سهم وقف علمی در توسعه پایدار و خلأ مطالعات تاریخی در این زمینه، پژوهش حاضر در قالب یک مطالعه موردی در دوره قاجار به سنخ شناسی وقف علمی در این دوره با در نظر داشتن اهداف ذیل پرداخته است:

- شناخت گونه‌های مختلف وقف علمی در دوره قاجار؛
 - آشنایی با انگیزه‌ها و دلایل رویکرد واقفان به وقف علمی؛
 - شناسایی تاثیر پایگاه اجتماعی واقفان در رویکرد آنها به وقف علمی؛
 - شناخت کارکردهای مختلف وقف علمی در دوره قاجار؛
 - معرفی الگوهای وقف علمی جهت کاربست آنها در جامعه؛
- این پژوهش از نظر هدف بنیادی و بارویکردی تاریخی با روش توصیفی-تحلیلی تدوین شده است.

دستاوردهای حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که در گونه شناسی وقف علمی در ایران دوره قاجار معیارهای مختلفی نظیر دیدگاه واقف در مورد ذینفعان، مکان، جنسیت و پایگاه اجتماعی واقف، نوع مصارف دخیل بوده و این عوامل از مهم ترین ملاک‌های مطرح در سنخ شناسی موقوفات علمی به شمار می‌آیند. براساس این معیارها می‌توان گونه‌های مختلف وقف علمی نظیر وقف بر خود، اعضای خانواده، وقف بر اولاد ذکور و وقف بر فرقه‌ای خاص را شناسایی کرد. در مورد مصارف وقف نیز تاسیس مدارس، مسجد-مدرسه‌های وقفی، کتابخانه‌های وقفی، موسسات علمی، کتب وقفی، کمک هزینه محصلان و مدرسان و تامین معاش محصلان را نام برد. از منظر کارکردی دستاوردها و ثمرات وقف علمی را باید در سه مقطع زمانی کوتاه مدت، میان مدت و دراز مدت مدنظر قرارداد؛ در افق زمانی کوتاه مدت برخی از گونه‌های وقف علمی نظیر مدرسه دارالایتام صنعتی‌زاده، مدرسه سادات و سایر مدارس این دوره در روند فقرزدایی، جمع‌آوری متکدیان و کودکان بی‌سرپرست و بسترسازی رفاه اجتماعی نقش آفرینی کرده‌اند. در همه این مقاطع زمانی وقف علمی در ایجاد اکوسیستم کارآفرینی و اشتغال که از شاخص‌های توسعه انسانی است نقش بسزایی در دوره قاجار داشته است. در درازمدت نیز وقف علمی در این دوره عامل شکوفایی و بالندگی فرهنگی و سبب حفظ موارث تمدنی شده است.

برنامه آتی جهت توسعه طرح

با توجه به مطالعات و پژوهش‌های متعدد مجربان طرح در حوزه وقف علمی، در پژوهش‌های آتی و در راستای توسعه طرح جاری می‌توان جایگاه وقف علمی و کارکردهای آن را در سایر ادوار تاریخ ایران و حتی در تمدن اسلامی در قالب مطالعات موردی تحلیل و بررسی قرارداد.